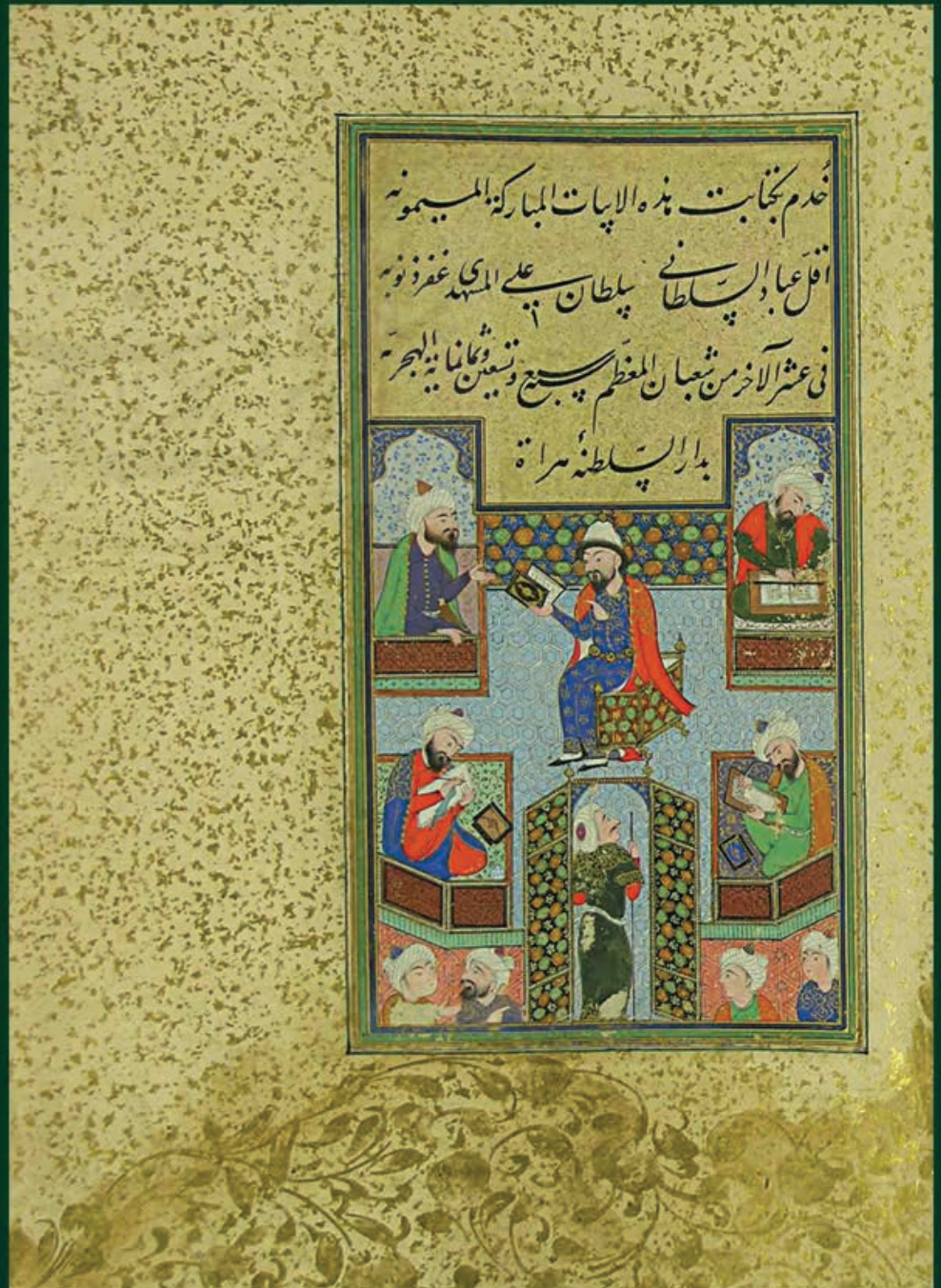

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال ششم، شماره یکم و دوم، بهار - تابستان ۱۴۰۰ [انتشار: زمستان ۱۴۰۱]

سرخس: سنگ زیرین آسیای تحقیق • یک تحول آوایی محدود در زبان فارسی / علی‌اکبر صادقی • فردوسی در بارگاه سلیمان؟ / ابوالفضل خطیبی، امیر ارغوان • اقیانوس مآلصدر از المباحث المشرفیة فخر رازی در اسفار / سیل بوندارادا ترجمه: سید ایزدی، بریم مهدوی مزه • دو بیت نریافته از رودکی در یک کتاب عروض و بلاغت تازه یاب از پایان قرن هفتم هجری / سید محسن حکیم • کتابخانه سلطنتی محمدظاهر شاه و فهرست‌نویسی نسخ خطی آن / مصوبه نظری • برگ‌های آغازین شاهنامه حاجی قوام‌الدین حسن وزیر / امیر ارغوان • آرتور اوپهام پوپ و منتعصب تلخ مزاج / اسکار وایت موسکارلا، ترجمه: هدیه ربهی • «قصب سدهامنی» و «دقنه»، دو اصطلاح ناشناخته در دیوان خاقانی / سید محسن حسینی وردنهجانی • سفینه پریحجر: معرفی اثری از قرن هشتم / فرزانه شکراللهی • نثر فارسی، جلد پنجم از تاریخ ادبیات فارسی / مجتهدین کیمانی • درباره یک سرت اهنی در تصحیح کتاب سلسله العارفین و تذکره الصدیقین / عارف نوشاهی • شرح آداب خط: درباره تصحیح رساله سلطان علی مشهدی / علیرضا مانسوری‌زاد • تأملی در جنگ علی بن احمد، زمان تدوین و متن چاپی آن / فرزاد حقیق • ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۱۳): کمک خوارستن از متون ویدی برای اشتقاق فارسی / سید احمدرضا قاسمی‌نژاد • تأثیر و تأثر منابع سامی و مطالعات ساسانی: یک رویکرد نو / نیما جمال • آثار لطفی احمد افندی / نسرته صالحی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مطبع: مرکز اسناد و کتابخانه ملی
تهران - خیابان ولیعصر
پلاک ۱۰۱

۹۴ - ۹۵

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون،
نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال ششم، شماره یکم و دوم
بهار - تابستان ۱۴۰۰ [انتشار: زمستان ۱۴۰۱]

صاحب امتیاز:

مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر و سروراستار: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و
ابوریحان، ساختمان فروردین (شماره ۱۱۸۲)، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
gozresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۶۰۰،۰۰۰ ریال

روی جلد: صفحه انجامه نسخه اصلی دیوان
سلطان حسین میرزا بن منصور بن بایقرا (حک. ۸۷۳-
۹۱۱ق)، کتابت‌شده برای خود او و شامل مجموعه‌ای
از بهترین نمونه‌های نسخه‌آرایی. در تصویر روی
جلد، افزون بر انجامه (به نستعلیق سلطان‌علی مشهدی،
مورخ ۸۹۷ق در هرات) نگاره‌ای بی‌رقم ترسیم شده که
باید اثر یکی از استادان دستگاه سلطان‌حسین میرزا
باشد. حاشیه نسخه با افشان زر آراسته شده که در
بخش پایین، تشعیرسازی هم بر آن اجرا شده‌است.
هم افشانگری و هم تشعیرسازی نسخه از کهن‌ترین
نمونه‌های شناخته‌شده است.

فهرست

سرشن

سنگ زیرین آسیای تحقیق..... ۳-۴

بسمتد

یک تحوّل آوایی محدود در زبان فارسی / علی‌اشرف صادقی..... ۵-۷

فردوسی در بارگاه سلیمان؟ / ابوالفضل خطیبی، امیر ارغوان..... ۸-۱۷

اقتباس مآلصدرا از المباحث المشرقیة فخر رازی در اسفار / بیسیل یونماریاژ؛ ترجمه: سعید انواری، مریم

مهدوی مزده..... ۱۸-۳۵

دو بیت نویافته از رودکی در یک کتاب عروض و بلاغت تازه‌یاب از پایان قرن هفتم هجری /

سید محمدحسین حکیم..... ۳۶-۴۳

کتابخانه سلطنتی محمدظاهر شاه و فهرست‌نویسی نسخ خطی آن / معصومه نظری..... ۴۴-۵۳

برگ‌های آغازین شاهنامه حاجی قوام‌الدین حسن وزیر / امیر ارغوان..... ۵۴-۸۳

آرتور اوپهام پوپ و متعصب تلخ مزاج / اسکار وایت موسکارلا؛ ترجمه: هدیه رهبری..... ۸۴-۹۰

«قصب سه‌دامنی» و «دهنه»، دو اصطلاح ناشناخته در دیوان خاقانی / سید محسن حسینی وردنجانی..... ۹۱-۹۴

سفینه پریحر؛ معرفی اثری از قرن هشتم / فرزانه شکراللهی..... ۹۵-۹۹

نقد و بررسی

نثر فارسی، جلد پنجم از تاریخ ادبیات فارسی / مجدالدین کیوانی..... ۱۰۰-۱۱۱

درباره یک سرقت ادبی در تصحیح کتاب سلسله العارفین و تذکرة الصّدیقین / عارف نوشاهی..... ۱۱۲-۱۱۴

شرح آداب خط؛ درباره تصحیح رساله سلطان علی مشهدی / علیرضا هاشمی‌زاد..... ۱۱۵-۱۲۱

تأملی در جنگ علی بن احمد، زمان تدوین و متن چاپی آن / فرزام حقیقی..... ۱۲۲-۱۳۳

پژوهش‌های وابسته

ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۱۳)؛ کمک خواستن از متون ویدی برای اشتقاق فارسی / سید احمدرضا

قائم‌مقامی..... ۱۳۴-۱۴۲

تأثیر و تأثر منابع سامی و مطالعات ساسانی؛ یک رویکرد نو / نیما جمالی..... ۱۴۳-۱۴۹

ایران در متون و منابع عثمانی (۲۴)

آثار لطفی احمد افندی / نصرالله صالحی..... ۱۵۰-۱۵۱

خوشنویسی ایران، به‌ویژه قلم نستعلیق است، و با توجه به شیوه تصحیح، به نظر می‌رسد تذکر نکاتی چند درباره تصحیح یادشده ضروری باشد.

در باره ضرورت و روش تصحیح

مراد از تصحیح متن را رسیدن به متنی هرچه شبیه‌تر به «متن اصلی» دانسته‌اند. متن اصلی، یا به تعبیر نسخه‌شناسان «نسخه اصل» (مایل هروی، ۱۳۹۵: ۳۶)، به دست نویسندۀ کتاب یا کاتب، بر اساس «مسوده» (دست‌نویس اولیه متن) فراهم می‌آمده است. نسخه اصل را اگر کاتبی غیر از صاحب متن کتابت می‌کرده، بی‌تردید توسط صاحب متن با مسوده مقابله می‌شده است. بنابراین، اگر چنین نسخه‌ای به دست آید، نسخه اصل کتاب است. نسخه‌ای که از رساله سلطان علی مشهدی در دست است، نسخه اصلی است - حداقل مصححان در صحت انتساب تردید نکرده‌اند - که توسط صاحب متن (مصنّف) کتابت و در واقع پاک‌نویس شده است. بنابراین، در مورد چنین نسخه‌ای تصحیح متن برای رسیدن به شبیه‌ترین صورت به متن اصلی ضرورت عملی ندارد، زیرا متن اصلی را در اختیار داریم. کاری که در مورد این رساله ضرورت دارد، البته اگر به این نتیجه برسیم که تنها متن و آخرین متن کتابت‌شده به دست مصنّف رساله است، بازنویسی متن به رسم الخط امروزی و شرح ابیات دیرفهم و نکات تخصصی آن است، که مصححان در حدّ توان انجام داده‌اند.

مقابله با نسخه‌های متأخر

بی‌تردید در تصحیح متن، در بیش‌تر موارد، مقابله با نسخه‌های متأخر، البته بر مبنای روش تصحیح درست، امری ضروری است؛ اما در مورد این متن ویژه، با توجه به این‌که نسخه پاک‌نویس مؤلف را در اختیار داریم، به نظر می‌رسد ضرورت نداشته است. در هر حال در تصحیح حاضر، متن اصلی بر پایه چند استدلال با نسخه‌های متأخر مقابله شده است:

- استدلال اول «درست‌خوانی نسخه اصل» (صفری آق‌قلعه - شریعت‌نیا، ۱۳۹۹: سی‌وسه) با بهره‌گیری از

شرح آداب خط

درباره تصحیح رساله سلطان علی مشهدی

علیرضا هاشمی نژاد

پژوهشکده فرهنگ اسلام و ایران، دانشگاه شهید باهنر کرمان

صراط الخط. سلطان علی مشهدی. به‌کوشش علی صفری آق‌قلعه، حکیمه شریعت‌نیا. تهران: میراث مکتوب، ۱۳۹۹.

مقدمه

صراط الخط یا صراط السطور (نام مشهور رساله سلطان علی) یکی از مهم‌ترین رساله‌های خوشنویسی است که سلطان علی مشهدی، خوشنویس اواخر دوره تیموری و اوایل صفوی (وفات ۹۲۶ق)، در سال ۹۲۰ق تصنیف کرده است. از این رساله نسخه‌ای به‌قلم سلطان علی موجود است که در کتابخانه عمومی دولتی، به‌نام «م. ا. سالتیکوف شچدرین» (مجموعه درن. ۴۵۴) در سن پترزبورگ نگهداری می‌شود. نسخه مزبور، که پیش‌تر چاپ عکسی آن با مقدمه کریم کشاورز - که در واقع ترجمه مقدمه کاستیگوا است و کشاورز به‌خواست بیانی ترجمه کرده است (بیانی، ۱۳۶۳: ۲۵۳) - منتشر شده بود (کشاورز: ۲۵۳۶)، در سال ۱۳۹۹ به‌کوشش علی صفری آق‌قلعه و حکیمه شریعت‌نیا تصحیح و منتشر شده است. این تصحیح از رساله سلطان علی مشهدی «صراط الخط» نام‌گذاری شده است. شرحی بر رساله مزبور نیز اخیراً به‌قلم محمدعلی رجبی دوانی (رجبی دوانی، ۱۴۰۰) منتشر شده است.

نظر به جایگاه این رساله، که از متون تأثیرگذار در تاریخ

نسخه‌های متأخر است.

در مورد استدلال اول: تکیه بر رساله‌های بعدی برای درست خوانی و اضافه کردن به متن رساله بر پایه رساله‌های متأخر - در حالی که رساله به خط مصنف را در اختیار داریم - خلاف قواعد امانت است؛ مگر در مواردی که غلط فاحش به متن اصلی راه پیدا کرده است، که البته باید در شرح متن ضمن توضیح، اصلاح شود. در تصحیح حاضر، برخی تغییرات که بر پایه متون متأخر صورت گرفته به نظر نادرست است. به چند مثال توجه کنید:

۱. عنوان بخش دوم، «در نعت محمد صلی الله علیه و آله و سلم» (ص ۳) است، که بر پایه نسخه ب انتخاب شده است و مطمئن نیستیم با متن اصلی تطابق داشته باشد. در تصحیح نمی‌توانیم استنباط‌های خود را قطعی فرض کنیم و وارد متن کنیم.

۲. بیت ۱۱/۲ (ص ۴) به متن رساله افزوده شده است، در حالی که در متن اصلی نیست و اساساً وجود این بیت هیچ گرهی از متن نمی‌گشاید.

۳. جایگزینی واژه «بشوب» به جای «بشوی» در بیت ۹۲ (ص ۹):

یک دو روزش به صمغ محکم کوب
خانه را از غبار و گرد بشوی

مصححان استفاده از واژه «بشوی» را در قافیه مصراع دوم بر اثر لغزش قلم سلطان علی دانسته و ضبط «بشوب» را، که در نسخه‌های متأخر آمده، صحیح دانسته‌اند. توضیح این‌که در رساله‌های منظوم در قالب مثنوی با موضوعات فنی، گاهی استفاده از قافیه ناهماهنگ، به ضرورت کاربرد اصطلاحات تخصصی و فنی، اجتناب‌ناپذیر بوده است. نمونه‌های فراوان از این اجبار وجود دارد:

ثلث است و محقق است و توقیع
ریحان و رقاع و نسخ و تعلیق

(مایل هروی، ۱۳۷۲: ۲۱۴)

به نظر می‌رسد استفاده از واژه «بشوب» در این موضع، که به منظور مصنف زدودن و پاک کردن یا شستن گرد و غبار بوده است، نه تنها نادرست بلکه تا حدی متضاد نظر

مصنف است. «شوب» (اگر فعل باشد) به معنی «آمیختن» است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل مدخل) و تناسبی با منظور مصنف، یعنی پاک کردن و زدودن، ندارد. این خطا به تصحیح متن رساله در گلستان هنر، به تصحیح سید کمال‌الدین حاج سیدجوادی نیز راه یافته است (منشی قمی، ۱۴۰۰: ۱۳۶).

● استدلال دوم برای موجه دانستن مقابله با نسخه‌های متأخر این است که احتمالاً «برخی از اختلاف ضبط‌ها حاصل تصرفات بعدی خود سراینده در متن بوده باشد» (صفری آق‌قلعه - شریعت‌نیا، ۱۳۹۹: سی‌وسه) و احتمالاً این تصرفات در نسخه‌های متأخر منعکس شده باشد.

در مورد استدلال دوم: فاصله بین تصنیف متن و مرگ نویسنده ۶ سال است. ضمن این‌که بعید است در این فاصله تصرفی در متن صورت گرفته باشد، هیچ گواه متقنی نیز بر تصرف در متن توسط مصنف در دست نیست. احتمالاً بر پایه اعتقاد به همین تصرفات دیباچه‌مثور، که در نسخه اصلی و نزدیک‌ترین نسخه به زمان تصنیف، یعنی متن رساله در گلستان هنر (منشی قمی، ۱۴۰۰: ۱۳۰) نیز نیامده، به متن اضافه شده است.

● استدلال دیگر برای مقابله با نسخه‌های متأخر، دسترسی به «نمونه‌ای از تصرفات دیگران» (همانجا) است.

در مورد استدلال آخر: در این مورد، که بدعتی بر خلاف جریان تصحیح است، باید توجه کرد که اساساً هدف از تصحیح زدودن تصرفات است، به ویژه زمانی که متن اصلی رساله‌ای را به این پاکیزگی و دقت در کتابت در اختیار داریم. بنابراین، به نظر می‌رسد ضبط اختلاف نسخه‌ها باری غیر ضروری بر متن است.

درباره تغییر نام رساله

مصححان نام رساله را، به تاسی از میرعلی هروی، «صراط الخط» دانسته‌اند (مایل هروی، ۱۳۷۲: ۹۰)، در صورتی که این رساله در عمده منابع به «صراط السطور» مشهور است. احتمالاً این رساله نخستین بار در برخی از نسخه‌های گلستان هنر قاضی احمد «صراط السطور» نامیده شده است. با توجه به این‌که سلطان علی مشهدی خود نامی برای رساله تعیین نکرده است، بهتر بود همان نام

بود مصححان به شبهات در خصوص وجه تسمیه و همچنین جایگاه میرعلی نیریزی اشاره می‌کردند.

و اما در باره وجه تسمیه، این خط از آن جهت نسخ تعلیق نام گرفته است که نوعی از نسخ است. به تعبیر دیگر، در واقع خط جدید از تحوّل در خط نسخ پدید آمده و شکلی از نسخ است که به حالت معلّق و در تعلیق نوشته می‌شود. تعلیق یعنی آویزان و به تعبیری توصیف حالتی در خط است که کرسی ساختار حروف، از خط افقی خارج می‌شود و بر مبنای منحنی شکل می‌گیرد. توضیح رایت نیز درباره وجه تسمیه نستعلیق بر همین مبنای است (WRIGHT, 2013: 2/231-254). نمونه‌های اولیه خط نستعلیق را باید در شیراز (Ibid: 246)؛ نک. تصویر ۱) و بغداد و حتی مراکز ماند کرمان دوره آل مظفر (هاشمی نژاد، ۱۳۹۲: ۵۰؛ نک. تصویر ۲) جست‌وجو کرد. بی تردید مراحل تکامل این خط و کسب هویت مستقل در تبریز رخ داده است.

اگر به ساختار نستعلیق اولیه توجه کنیم، اولین نکته شکل برخی حروف و کرسی خط است که به نسخ شباهت فراوان دارد، که شواهد آن را در مقدمه نسخه‌شناسی کتاب سه مثنوی خواجوی کرمانی چاپ فرهنگستان هنر در سال ۱۳۹۴ آورده‌ام. نکته مهم‌تر این که خط تعلیقی که ما می‌شناسیم نیز در همین دوران در حال شکل‌گیری و تکامل است و البته بر مبنای ساختار خط توقیع. نمونه‌های موجود از نسخه‌هایی که معمولاً خط آن‌ها را تعلیق می‌نامیم چندان متنوع هستند که باید تقسیم‌بندی دقیق‌تری از آن‌ها به عمل آید، اما حیات مستقل تعلیق از قرن هشتم قمری است. معمولاً در پژوهش‌ها به این نکته توجه نشده است که این دو خط، همزمان در حال تکامل هستند. هرچند سابقه پیدایش تعلیق را به قرن‌های ششم و هفتم می‌رسانند، اما شواهد عینی از تعلیق که برخی از حرکات آن مشابه نستعلیق است مربوط به همین دوران است و خواجه تاج سلمانی، عبدالحی و خواجه اختیار که از واضعان تعلیق شمرده می‌شوند، در قرن‌های هشتم و نهم می‌زیسته‌اند.

- بیت ۲۰۳ (ص ۱۸):

الف کافها دراز اولیست
آخر کافها چوبی و چوبی است

مشهور رساله «صراط السطور» باقی می‌ماند و رساله با نام جدیدی معرفی نمی‌شد. در چاپ نسخه‌برگردان رساله، در پاورقی (کشاوری، ۲۵۳۶: ۷) به هر دو نام «صراط السطور» و «صراط الخط» اشاره شده است، اما کشاوری نام «رساله سلطان علی مشهدی در خوشنویسی» را بر چاپ خود گذاشته است. میرزا حبیب در تذکره خط و خطاطان از این رساله با عنوان «منظومه خط» یاد می‌کند (اصفهانی، ۱۳۶۹: ۱۲۸). اما اگر به متن رساله رجوع کنیم، بهترین نام برای این رساله «شرح آداب خط» است، نامی که در رساله (بیت ۲۶۹، ص ۲۳) آمده است.

شرح آداب خط ز بیش و ز کم
کردم آخر در این رساله رقم

درباره شرح برخی ابیات و اصطلاحات

- در بیت ۱۰۰ (ص ۱۰):

زور بازو از او دریغ مدار
ور نه می‌دان که کرده‌ای بیگار

مصححان پیشنهاد جایگزینی «پیکار» به جای «بیگار» را در مصرع دوم داده‌اند. توضیح این که پیشنهاد ایشان ارتباطی به معنی بیت ندارد. منظور از «بیگار» - که در رساله بر اساس قواعد رسم الخطی زمان «پیکار» ضبط شده است - در این بیت کار بیهوده (= بیگاری) است: اگر به اندازه لازم از زور بازوی خود استفاده نکنی، تمامی زحمات بیهوده (مانند بیگاری) است. بنابراین «پیکار» جایگزین مناسبی نیست.

- وجه تسمیه نسخ تعلیق:

وضع فرموده او ز ذهن دقیق
از خط نسخ و از خط تعلیق

بر اساس همین بیت سلطان علی مشهدی (۱۴۴، ص ۱۴)، معمولاً وجه تسمیه نستعلیق را پدید آمدن این خط از ترکیب خط نسخ و تعلیق دانسته‌اند. وجه تسمیه دیگر این خط آن است که خط نستعلیق در واقع نسخ‌کننده تعلیق است، به همین مناسبت آن را «نسخ‌تعلیق» نام نهاده‌اند. از آنجا که شبهاتی در مورد این وجه تسمیه وجود دارد، بهتر

در شرح شکل کاف آورده‌اند: «اول کاف اگر کشیده باشد بهتر است»، اما استفاده از صفت کشیده در این موضع درست نیست. برای حرکت اوّل کاف، که مانند حرف الف است، صفت دراز یا بلند باید استفاده شود؛ زیرا حرکت اوّل کاف مانند الف، اما یک نقطه بلندتر یا همان‌طور که در رساله آمده، درازتر است (تصویر ۳). مصنّف در بخش دیگری نیز آورده‌است که «هست الف بی و کاف خرد و دراز» (بیت ۱۸۴، ص ۱۷)، و از صفت کشیده برای حروف تخت یا مدّات استفاده کرده‌است: «مد سین کشیده و سر عین» (بیت ۱۸۵، ص ۱۷).

– درباره سر عین فمّ الاسد و فمّ الثعبان

مصحّحان در توضیح ابیات ۲۰۶ تا ۲۱۰ آورده‌اند که «منظور سلطانعلی از این ابیات مبهم است. می‌توان آن را چنین تفسیر کرد که سر عین به طور کلی به دو صورت صادی و نعلی نوشته می‌شود و هر کدام از این دو نوع، خود می‌توانند به دو شکل فمّ الاسد و فمّ الثعبان نوشته شوند» (صفری آق‌قلعه – شریعت‌نیا، ۱۳۹۹: ۵۸). در ادامه به نظر مینورسکی هم اشاره کرده‌اند که «سلطانعلی از این تعبیر (فمّ الاسد) در تشبیه به دهان شیر و فمّ الثعبان (در تشبیه به دهان اژدها) برای فهم بهتر و ارائه تصویری از این دو صورت سر عین (نعلی و صادی) استفاده کرده‌است» (همان‌جا).

با توجه به شناختی که از این دو اصطلاح داریم، مصحّحان و مینورسکی به خطا رفته‌اند. توضیح این اصطلاحات در رساله‌های متعدّد، از جمله کشف الحروف شوشتری، محاسن الکتاب طیبی، آداب المشقّ مجنون هروی و رسالاتی که مصحّحان هم به آن‌ها اشاره کرده‌اند، مانند فواید الخطوط بخاری و اصول و قواعد خطوط سنّه سبزواری آمده‌است. منظور از دو شکل سر عین، یعنی «فمّ الاسدی» و «فمّ الثعبانی» این است که هر گاه عین بعد از الف (به شکل متصل) به صعود وصل می‌شود فمّ الاسدی است (تصویر ۴). و هر گاه عین بعد از الف (به شکل متصل) به صعود وصل نشود و به حرکات نزولی وصل شود، فمّ الثعبانی است (تصویر ۵).

فمّ الاسد در رساله طیبی «فکّ الاسد» آمده‌است (طیبی، ۱۴۳۴ق: ۶/أ). بنا به تعلیم مجنون هروی «فمّ الاسد و فمّ الثعبان در ابتدا نوشته نمی‌شوند. فمّ الثعبان گاهی در وسط و گاهی هم در آخر نوشته می‌شود» (مایل هروی، ۱۳۷۲: ۲۳۰). این دو نوع سر عین در نستعلیق هم کاربرد داشته‌است (تصویرهای ۶ و ۷). اشاره سلطانعلی به همین نوع کاربرد است که خود نیز این فرم را به کار گرفته‌است.

بی‌تردید چاپ رساله سلطانعلی مشهدی با بازنویسی به رسم الخطّ جدید و شرح نکات دیرفهم آن، متضمّن فواید بسیار است و از این بابت همه اهل تحقیق سپاس‌گزار مصحّح و ناشر محترم هستند.

در باره شرح رساله به‌قلم محمدعلی رجیبی

و اما درباره شرح رساله صراط السطور به‌قلم استاد محترم دکتر رجیبی اشاره به چند نکته ضروری است. بررسی دقیق شرح مزبور فرصتی دیگر می‌طلبد که امیدوارم به‌زودی فراهم گردد.

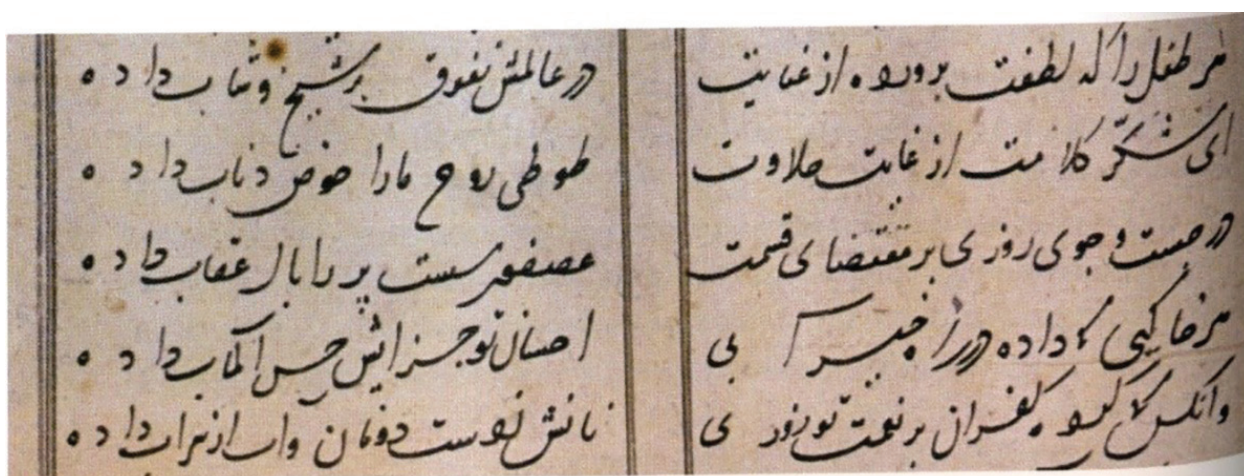
نکته اوّل این که شارح رساله را متنی عرفانی فرض کرده و خوشنویسی را نیز به تأسی از سنت‌گرایان، هنری قدسی دانسته‌است، از این رو بیش‌ترین همّت خود را صرف شرح اصطلاحات عرفانی کرده‌است که بی‌تردید در این رساله فرع بر اصل موضوع است؛ زیرا رساله متنی تعلیمی برای آموزش خوشنویسی است. البته به رسم معهود زمانه تألیف، مقدّمات رساله، مانند بسیاری از متون و رسالات دیگر، حاوی نکات عرفانی و اعتقادی است. این در حالی است که شرح نکات غامض فنی در رساله – دقیقاً مانند تصحیح مورد بررسی در صفحات پیشین – در بیان تعلیمات همچنان مکتوم مانده‌است. نکته دیگر این که شارح، بدون نگاه انتقادی به متن مورد استفاده، دست به شرح برده‌است و اصولاً بی‌اعتنا به برخی پژوهش‌های متأخر، برخی انتسابات نادرست را نیز به متن راه داده‌است. از جمله انتصاب رساله باباشاه به میرعماد (رجیبی، ۱۴۰۰: ۷۱) و شرح احتمالاً نادرست برخی تصاویر تعیین‌کننده، از جمله تصاویر صفحات ۱۶۷ تا ۱۷۰ کتاب. برای مثال، تصویر صفحه ۱۷۰ از نسخه

- مایل هروی، نجیب (۱۳۷۲). کتاب آرایبی در تمدن اسلامی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- منشی قمی، احمد بن حسین (۱۴۰۰). گلستان هنر. تصحیح سید کمال حاج سیدجوادی. تهران: فرهنگستان هنر.
- شاهکارهای هنری در آستان قدس، منتخب قطعات نستعلیق (۱۳۹۱). مؤسسه آفرینشهای هنری آستان قدس. مشهد: آستان قدس رضوی.
- هاشمی نژاد، علیرضا (۱۳۹۳). سبک‌شناسی خوشنویسی قاجار. تهران: فرهنگستان هنر - دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- اصفهانی، میرزا حبیب (۱۳۶۹). تذکره خط و خطاطان. ترجمه رحیم چاوش اکبری. تهران: کتابخانه مستوفی.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۶). لغت‌نامه. تهران: دانشگاه تهران.
- سبزواری، فتح‌الله (۱۳۷۲). «اصول وقواعد خطوط سته». در: مایل هروی. کتاب آرایبی در تمدن اسلامی. مشهد: آستان قدس رضوی. ص ۱۰۵-۱۴۱.
- شوشتری، عنایت‌الله (۱۳۹۰). «کشف الحروف». به تصحیح احسان‌الله شکراللهی. در: مجموعه مقالات همایش بین‌المللی مکتب شیراز. تهران: فرهنگستان هنر. ص ۱۵۵-۱۷۱.
- WRIGHT, Elaine (2013). *The Look of the Book*. University of Washington Press.

روضه الانوار، کتابت ۹۲۷ق، به خط میرعلی هروی است (خواجوی کرمانی، ۱۳۹۹).

منابع

- بیانی، مهدی (۱۳۶۳). احوال و آثار خوشنویسان. تهران: انتشارات علمی.
- جامی، عبدالرحمان (۱۳۸۹). اربعین جامی. به خط سلطان علی شهیدی. مشهد: خانه پژوهش.
- رجیبی دوانی، محمدعلی (۱۴۰۰). مشق خوبان (شرح و حاشیه بر رساله‌های صراط السطور سلطان علی و مدادالخطوط میرعلی هروی). تهران: پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی.
- خواجوی کرمانی، محمود بن علی (۱۳۹۸). روضه الانوار. به خط میرعلی هروی. نسخه‌شناسی علیرضا هاشمی نژاد. تهران: فرهنگستان هنر.
- سلطان علی شهیدی (۱۳۹۹). صراط الخط. به کوشش علی صفری آق‌قلعه، حکیمه شریعت‌نیا. تهران: میراث مکتوب.
- سلطان علی شهیدی (۲۵۳۶). صراط السطور. به کوشش کریم کشاورز. تهران: پیام.
- الطیبی، محمد بن الحسن (۱۴۳۴). جامع محاسن کتابه الکتاب. به تصحیح عبدالعزیز المانع. ریاض.
- کشاورز، کریم (۲۵۳۶) ← سلطان علی، ۲۵۳۶ (مقدمه)

تصویر ۱: کلیات عماد فقیه کرمانی، ۷۷۲ق، کتابت در شیراز. کتابخانه ملی روسیه، سن پترزبورگ، دُرُن ۴۰۶، گ ۱۸۶ پ

تصویر ۲: تاج المآثر، حسن نظامی، ۷۸۱ق، کرمان، فرج بن کریم المتطب. موزه ملی فرانسه، پاریس

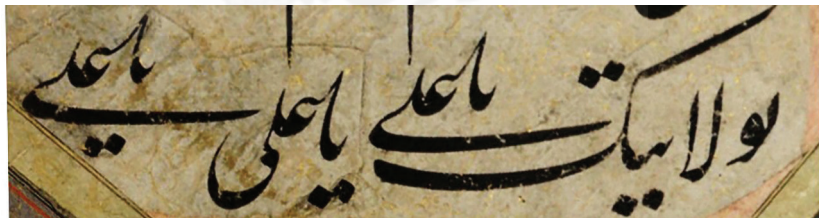
تصویر ۳: مقایسه شکل حرف الف با حرکت اول حرف کاف؛ اجرا: نگارنده

منالما حالما

تصویر ۴: عین فمّ الاسدی

ضاعف بضاع

تصویر ۵: عین فمّ الثعبانی

تصویر ۶: سر عین فمّ الاسدی در نستعلیق در ترکیب «یا علی»؛ میرعلی هروی؛ شاهکارهای هنری آستان قدس، ص ۲۴۰

تصویر ۷: سر عین فمّ الثعبانی در نستعلیق، اتصال الف به عین؛ سلطان علی مشهدی؛ اربعین جامی، ۸۸۹ق، شماره ۲۴۲، ۱۰، آستان قدس

Table of Contents

Editorial

Shouldering the Responsibility for Scholarship	3-4
--	-----

Articles

On a Specific Phonetic Change in the Persian Language / Ali Ashraf SADEGHI	5-7
Ferdowsi in the Court of Solomon? / Abolfazl KHATIBI, Amir ARGHAVAN	8-17
Şadrā's Use of Fakhr al-din Rāzī's <i>al-Mabāḥith al-Mashriqiyya</i> in the <i>Asfār</i> / Cécile BONMARIAGE; Translated by Saeed ANVARI, Maryam MAHDAVI MAZDEH	18-35
Two Newly-Found Couplets from Rūdakī in a Newly-Discovered Book on Prosody and Rhetoric from the Late Seventh Century AH / Seyyed MohammadHosein HAKIM	36-43
The Royal Library of Muhammad Zāhir Shāh and Cataloguing its Manuscripts / Masumeh NAZARI	44-53
First Pages of the <i>Shahname</i> of Qawām al-dīn Hasan-i Wazīr / Amir ARGHAVAN	54-83
The Pope and the Bitter Fanatic / Oscar White MUSCARELLA; Translated by Hedyeh RAHBARI	84-90
<i>Qaṣab-i Si Dāmanī</i> and <i>Dah-Nuh</i> , Two Obscure Expressions in Xāqānī's Collection of Poetry / Seyyed Mohsen HOSEYNI VARDANJANI.....	91-94
<i>Safīna-yi Pur Bahr</i> (an Anthology of Opuses); a Review of a Book from the Eighth Century AH / Farzaneh SHOKROLLAHI	95-99

Reviews and Critiques

<i>Persian Prose</i> , Fifth Volume of <i>A History of Persian Literature</i> / Majdoddin KEYVANI	100-111
On Plagiarism in the Edition of <i>Silsilat al-'arīfīn wa Taḍkirat al-Şiddīqīn</i> / Arif NAUSHAHI.....	112-114
<i>Sharḥ-i Ādāb-i Khat</i> (A Commentary on the Principles of Calligraphy); On the Edition of Sulṭān 'Alī-yi Mašhadī's Treatise / AliReza HashemiNejad	115-121
Reflecting on <i>Jung-i 'Alī Ibn-i Aḥmad</i> (an Anthology Compiled by 'Alī Ibn-i Aḥmad): the Date of Compilation and the Published Text / Farzam HAGHIGHI.....	122-133

Essays on Research

What Does an Etymologist Do? (13); Drawing On the Vedic Texts for the Etymology of the Persian Language / Seyyed AhmadReza QAEMI MAQAMI	134-142
The Interplay Between Semitic Sources and Sasanian Studies: a New Approach / Nima JAMALI.....	143-149

Iran in Ottoman Texts and Sources (24)

Works of Lütfi Ahmed Efendi / Nasrollah SALEHI	150-151
--	---------